

Харлан Г.

Інститут історії України
Національної академії наук України

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ УМОВИ АДАПТАЦІЇ ТУРЕЦЬКИХ МІГРАНТІВ У ФРН (1960–1980 РР.)

У статті висвітлено особливості пристосування турецьких мігрантів до західнонімецького суспільства упродовж 1960–1980 рр. Проаналізовано основні документи федерального уряду, спрямовані на забезпечення інтеграції іноземців. Зазначається, що ФРН розглядала турецьку трудову міграцію як тимчасове явище, тому створення спеціальної інтеграційної програми для іноземців та покращення відносин між мусульманськими мігрантами і приймаючим суспільством не передбачалося. Від початку 1980-х рр. турецька міграція з вирішення питання дефіциту робочої сили перетворилася на проблему співіснування мусульманської діаспори та корінного населення всередині німецького суспільства.

Ключові слова: Федеративна Республіка Німеччина, турецькі мігранти, адаптація, приймаюче суспільство, інтеграція, Меморандум Кюна.

Після Другої світової війни європейський континент став одним із головних центрів тяжіння для мігрантів. Післявоєнна міграція робочої сили в Західну Європу спричинила формування численних мусульманських діаспор. Німеччина також вдалася до залучення іноземної робочої сили, а лідером з її експорту в економіку ФРН стала Туреччина, яка сподівалася досягти зменшення кількості безробітних у своїй країні, забезпечити регулярне надходження валюти і в такий спосіб покращити власний платіжний баланс. Цей процес започаткував виникнення низки проблем, пов'язаних з міграційними хвилями, а також адаптацією іноземців до німецького соціокультурного простору.

Мета статті полягає у з'ясуванні специфіки відносин між турецькими мігрантами та західнонімецьким суспільством упродовж 1960–1980-х рр., а також реакції федерального уряду на формування поліетнічного суспільства.

Джерела з означеної проблематики представлені міжнародно-правовими документами [1; 2; 4], законодавчими актами та інтеграційними програмами ФРН [3; 10], а також спогадами турецьких мігрантів [6; 12; 13]. Масову турецьку трудову імміграцію до ФРН започаткував «Договір про робочу силу та соціальний захист між Туреччиною та Федеративною Республікою Німеччина» від 30 жовтня 1961 р. Ця угода визначила умови, за якими мало відбуватися вербування турецької робочої сили для німецького ринку праці. Зокрема,

передбачалося відкриття в Стамбулі німецького посередницького бюро, що займалося питаннями працевлаштування турецьких робітників у ФРН спільно з Федеральною організацією праці. Моментами, які найяскравіше характеризують спрямування тодішньої політики ФРН, є визначення вікового цензу (робітник мав бути не старшим 45 років) та принцип ротації, за яким термін перебування робітника у ФРН обмежувався двома роками. Вирішення соціальних питань значною мірою залежало від позиції конкретного роботодавця, місця, умов роботи і кваліфікації турецького робітника [1].

Після підписання угоди 1961 р. кількість турецьких робітників у ФРН постійно збільшувалася. Певний вплив на цей процес мало і скасування принципу ротації, адже підприємцям було не вигідно витратити кошти на професійне навчання нових робітників. Держава прагнула підтримати німецьких роботодавців, які охоче наймали на роботу іноземців, тому значна кількість гастарбайтерів продовжували легально працювати у ФРН упродовж багатьох років.

У зв'язку з цим нагальною стала потреба врегулювати питання соціальної захищеності турецьких громадян. Тому 30 квітня 1964 р. було підписано «Договір між Республікою Туреччина та Федеративною Республікою Німеччина про соціальний захист». З німецького боку ця угода передбачала страхування через хворобу, страхування у разі смерті, інвалідності, пенсійне страхування,

в тому числі страхування гірничих робітників у Саарланді. З турецького боку – страхування через хворобу і материнство, страхування від нещасних випадків на роботі, страхування при професійних захворюваннях, інвалідності, старості і смерті, а також страхові відрахування в пенсійну касу Турецької республіки [2].

У 1969 р. договір був переглянутий і доповнений. Зокрема, соціальне страхування почало поширюватися і на членів родин турецьких робітників як у ФРН, так і в Туреччині. Крім того, було врегульовано суми внесків турецьких робітників до німецьких страхових організацій і встановлювалося право на пенсії з урахуванням попередньої трудової діяльності в Туреччині [4].

Першим законодавчим актом, який регламентував умови в'їзду та перебування іноземних громадян на території ФРН, став так званий «Закон про іноземців», прийнятий 28 квітня 1965 р. Він регулював такі важливі питання, як дозвіл на перебування і трудову діяльність на території ФРН, правовий статус іноземних робітників та підстави для їх депортації з країни. Крім того, окремо в цьому законі прописувалися умови перебування родин іноземних робітників у ФРН [3].

Першим, хоча й нереалізованим планом інтеграції у ФРН вважається документ, який було опубліковано у 1979 р. під назвою «Стан і подальший розвиток інтеграції іноземних робітників та їхніх сімей у Федеративній Республіці Німеччина. Меморандум уповноваженого федерального уряду», або скорочено «Меморандум Кюна». Проблема іноземців визначалася як центральна внутрішньополітична проблема 1980-х рр. Для її вирішення пропонувалося здійснення низки заходів, серед яких – визнання реально існуючої міграції (при виключенні подальшого вербування робітників), значна активізація інтеграційних заходів, перегляд законодавства щодо іноземців та ін. [10].

Радянські історики характеризували, як правило, загальні тенденції розвитку процесу використання турецької робочої сили з менш розвинутих країн у більш розвинуті, зокрема, опосередковано торкаючись проблеми турецької імміграції у ФРН. Окремо необхідно зазначити роботи історика Н.Н. Ксендик, у яких, крім фактичного матеріалу, представлено глибокий аналіз, починаючи від причин масової імміграції турків у Західну Європу до утворення діаспор у приймаючих країнах, а також чітко структурування проблематики з усіх аспектів інтеграції [15]. Особлива увага в дослідженнях радянського періоду

приділялася проблемам та дискримінації іноземної робочої сили з боку німців. Зокрема, дослідниця Н.С. Папенко називає політику ФРН новим варіантом неоколоніальної політики в інтересах зміцнення панівного становища західнонімецького великого капіталу [18, с. 74].

Український історик В.М. Філоретов у дисертаційному дослідженні аналізує договірно-правову базу турецької імміграції у ФРН, розглядає принципові підходи до проблеми свободи пересування робочої сили між ЄЕС та Туреччиною, які містяться в документах щодо асоціації Туреччини з ЄЕС, і доходить висновку, що проблема турецької трудової імміграції впродовж 1960–1980-х рр. поступово починає займати центральне місце в системі західнонімецько-турецьких відносин [20].

Проблемі турецької інтеграції до ЄС у контексті німецько-турецьких відносин та впливу на цей процес фактору турецької діаспори ФРН присвячено статті Є.В. Панасяна. Дослідник дотримується думки, що суперечності та проблеми, пов'язані з турецькою діаспорою ФРН, будуть вирішеними не скоро і в найближчий час навіть зростатимуть. Німці намагаються активно перешкоджати приїзду нових «гастарбайтерів», але ця політика не дає відчутних результатів. Посилення вимог щодо вступу Туреччини в ЄС лише уповільнить процес збільшення діаспори, однак не вирішить самої проблеми. Автор вважає, що туркам і німцям необхідно знайти компроміс між цілком зрозумілим прагненням переселенців покращити умови свого життя і природним бажанням корінного населення жити у своїй країні, а не спостерігати, як вона поступово стає чужою [16; 17].

Російський вчений Р.Н. Алі-Заде подає порівняльну характеристику становища турецьких робітників у європейських країнах, виділяючи при цьому основний осередок їх перебування впродовж другої половини ХХ ст. – ФРН. Автор здійснив спробу простежити хвилі поставки робочої сили з Туреччини на Захід, реакцію на ці події з боку приймаючих країн, а також аспекти подальшого співіснування турків та європейців [14].

Досить детально ставлення суспільства ФРН до турецької імміграції розглядає дослідниця С.В. Погорельська. Вона аналізує сучасне становище турецької діаспори в Німеччині та її вплив на німецьке суспільство. Особливо цінним є те, що автором враховуються політичні аспекти відносин між турецькою громадою і німецьким соціумом, досліджуються аспекти використання громади турецьким урядом як провідника інтересів Туреччини в Європі [19].

Серед праць, які дають загальне уявлення про життя німецьких турків, варто зазначити роботу Кіцілоцак Гюлай «Турки в Німеччині та німці в Туреччині – міграційне походження та інтеграційні проблеми». Автор аналізує основні етапи турецької імміграції, повсякденне життя турків та проблеми інтеграційного процесу турецьких іммігрантів у ФРН [9]. Дослідження німецького історика А. Гольдберга «Німецькі турки» акцентує увагу читачів на економічних аспектах турецької міграції до ФРН [7]. Культурні відносини між іммігрантами та приймаючим суспільством, починаючи від імміграції турків у ФРН до утворення найбільшої мусульманської діаспори, проаналізувала Карін Хунн [8]. Проблема турецької міграції у ФРН багатьма дослідниками розглядається з позицій взаємодії східного та західного світів, християнської та ісламської цивілізацій, страху перед можливою ісламізацією західноєвропейського суспільства. Турецькі автори часто звинувачують приймаючу країну в дискримінації, пригнобленні гастарбайтерів. Натомість німецькі дослідники наголошують на небажанні турків інтегруватися до німецького соціокультурного простору, неприйнятті ними норм і цінностей німецького суспільства. Вони майже не приділяють уваги дослідженню інтересів турецьких іммігрантів, проблем, пов'язаних з адаптацією та інтеграцією до приймаючого суспільства.

Післявоєнна німецька політика виходила з того, що міграція турецьких робітників матиме переважно тимчасовий трудовий характер, тому створення спеціальної інтеграційної програми і покращення відносин між мусульманськими іммігрантами та приймаючим суспільством тривалий час не входило до планів федерального уряду.

Прибувши до ФРН, турецькі трудові мігранти мали освоїтися в західноєвропейському соціумі, спосіб життя якого значно відрізнявся від звичного для них. Найголовнішим завданням, яке постало перед цими людьми, була адаптація до умов нового суспільства. Перекладач, що зустрічав турецьких робітників у Мюнхені, пізніше згадував: «Їхні сподівання були більшими, ніж їхні валізи... Вони стояли там боязкі, втомлені і сповнені надій» [13]. Міграція до ФРН у будь-якому разі сприймалася ними як можливість покращити своє матеріальне становище, підвищити кваліфікацію і забезпечити собі краще майбутнє.

Один із турецьких робітників Метін Т., що закінчив у Туреччині професійну школу, а після прибуття в 1962 р. до ФРН працював на заводі Форда в Кельні, так охарактеризував свої перші

дні у ФРН: «У ті часи стан психічного самопочуття турецьких робітників був надзвичайно поганим... Ми дуже хотіли повернутися назад. Але це б означало ганьбу. Тому ми мусили терпіти, стиснувши зуби» [13].

З погляду газет 1960-х рр. гастарбайтери здавалися безликою армією дешевої робочої сили. Однак за цим поверхневим сприйняттям перебували люди, які мусили звикнути до абсолютно нового середовища [8]. Найпершою із проблем, яка зумовила складність адаптації турецьких робітників загалом і привела до виникнення інших труднощів, було те, що турки не володіли мовою приймаючого суспільства, тому вони почувалися цілком безпорадними в багатьох ситуаціях. «Купуючи щось, я зовсім не знав німецької, тому був змушений постійно повторювати «так, так». Це мене дуже ображало», – згадував один із турецьких трудових іммігрантів [13].

У перші роки міграції і пізніше – в період різкого збільшення припливу іноземної робочої сили – особливо гостро стояло житлове питання. Угода Туреччини з ФРН 1961 р. передбачала наявність інформації про житло в запрошеннях на роботу, здійснених офіційними німецькими вербувальними комісіями. Безпосередньо розподілом житла серед іммігрантів у ФРН займалася Федеральна організація праці, що мала право надавати підприємцям займи на пільгових умовах для будівництва спеціальних гуртожитків. Але найчастіше ці питання вирішувалися неофіційними організаціями.

«Франкфуртська хроніка» в січні 1973 р. повідомляла, що турки в Західному Берліні найчастіше живуть «ізолюваним гетто», вони «уникають німецьких сусідів, які не розуміють їх відмінного менталітету». На початку 1970-х рр. турки перебували на дні соціальної ієрархії. Вони залишалися «громадянами другого сорту», набагато нижчими, ніж югослави, італійці та іспанці. Забобони вкоренилися настільки глибоко, що німецькі родини переїжджали до інших квартир, якщо турки селилися поблизу. 30 липня 1973 р. журнал «Шпігель» вийшов із заголовком на обкладинці «Гетто в Німеччині – один мільйон турків». У серпні того ж року «Франкфуртська хроніка» поставила провокаційне питання, чи стануть турки «неграми Рурської області» і сама дала на нього лаконічну відповідь: «У Гельзенкірхені вже стали» [8].

Отже, утворена впродовж десятиліть замкнута система розселення турецьких робітників неминуче приводила до соціальної ізолюваності, що пізніше позначилося на відносинах із місце-

вим населенням і становищі наступних поколінь турецької імміграції у ФРН.

Окрім питань забезпеченості житлом і незнання мови приймаючого суспільства, обтяжливою для турків виявилася проблема харчування. Річ у тому, що в ісламі суворо заборонено споживання свинини. Це зумовлювало однобічне харчування робітників. Серед них панував страх перед імовірним споживанням м'яса. Також багато відомих туркам сортів овочів та фруктів просто не вирощували на той час у Німеччині. Пізніше таке незадовільне харчування привело до розвитку хвороб [12].

Деякі роботодавці від самого початку намагалися хоча би певною мірою задовольнити релігійні і культурні потреби турецьких робітників. На великих підприємствах зі значною часткою турецьких робітників були організовані їдальні з меню, що не включало страви зі свинини, а також створено молитовні кімнати. Опитування турецьких робітників 1964 р. показало, що 64% з них розцінювали здійснення цих заходів як «важливих» або «особливо важливих» [12].

Частина мігрантів відвідувала мовні курси, які для них організовували підприємства. Проте знання, що здобувалися на таких курсах, обмежувалися переважно професійною сферою. Також деякі робітники відвідували приватні мовні курси, оплату занять на яких вони здійснювали самостійно [12].

Великі складнощі в турецьких робітників викликало користування туалетом, адже їхнє уявлення про гігієну дещо відрізнялося від західно-європейського. Туалети мали інший вигляд, ніж турецькі, робітників дивувала наявність води і туалетного паперу. Спочатку більшість роботодавців ігнорували цю проблему, і лише пізніше було розроблено спеціальні інструкції, що мали навчити іммігрантів «правильним» методам користування туалетом [12]. Однак такі заходи з адаптації турецьких трудових іммігрантів до західнонімецького суспільства були радше винятком, ніж загальним правилом.

Збільшення кількості турецьких робітників у ФРН у перші ж роки після підписання угоди 1961 р. вимагало швидкого врегулювання соціальних проблем. Тому турецький уряд уклав із ФРН низку угод (1964 та 1969 рр.) про соціальний захист турецьких робітників. Проте на практиці ці угоди часто не виконувалися або до них приймали поправки й уточнення [17, с. 366].

Значні темпи зростання іноземного населення в 1960 – на початку 1970-х рр., а також енергетична криза 1973–1975 рр. змусили федеральний уряд на чолі з Віллі Брандтом прийняти програму, яка

визначила основні напрями роботи щодо іноземних робітників на весь період 1970-х рр. В історію вона увійшла під назвою «Політика стоп». Її принципово новими моментами стали такі: значно ускладнено в'їзд нових робітників; проголошено можливість соціально відповідального регулювання зайнятості; накреслено фінансово-економічні методи обмеження припливу іноземців; як можливу альтернативу в'їзду нових робітників уперше визначено лінію на покращення становища тих робітників, які вже тривалий час проживають у ФРН.

Тож цілком можна погодитися з думкою російського дослідника Р.Н. Алі-Заде, що уряди європейських країн у цей період, минувши етап насичення економіки дешевою робочою силою, на тлі загальносвітового економічного спаду, з одного боку, призупинили легальний в'їзд іммігрантів, одночасно здійснюючи політику рееміграції, а з іншого – у межах імміграційної політики почали реалізовувати окремі заходи з інтеграції постійно проживаючих іммігрантів до місцевої суспільної структури. Термін «інтеграція» у контексті адаптації іммігрантів у нових умовах проживання починає активно вживатися в Західній Європі саме в 1970-х рр. [14].

Про усвідомлення федеральним урядом проблеми, суть якої досить влучно висловив сучасний німецький дослідник Клаус Баде – «імміграційна ситуація без імміграційної країни», свідчило створення у 1978 р. федерально-земельної комісії з іноземних робітників, яку очолив уповноважений уряду з проблеми інтеграції іноземних робітників і членів їхніх родин, колишній прем'єр-міністр землі Північний Рейн-Вестфалія Х. Кюн [5]. У принциповому плані дискусії в комісії йшли між положеннями консолідації, яка на той момент передбачала обмеження зайнятості іноземців, та поступової інтеграції.

У 1979 р. федерально-земельна комісія опублікувала свій аналіз ситуації і пропозиції з основних напрямів політики щодо іноземців. Головним положенням документа, який отримав назву «Стан і подальший розвиток інтеграції іноземних робітників та їхніх сімей у Федеративній Республіці Німеччина. Меморандум уповноваженого федерального уряду», або скорочено «Меморандум Кюна», було виділення пріоритетних соціальних проблем, особливо у зв'язку з тим, що у ФРН підросло друге покоління іноземців. Виходячи з аналізу ситуації, проблема іноземців визначалася як центральна внутрішньополітична проблема 1980-х рр.

Пропозиції меморандуму зводилися до таких найважливіших положень послідовної інтеграційної політики:

1. Визнання реально існуючої імміграції (при виключенні подальшого вербування робітників).

2. Значна активізація інтеграційних заходів, насамперед щодо дітей і молоді у сфері початкової школи, середньої школи та професійної освіти.

3. Скасування всіх сегрегаційних заходів (наприклад, у шкільному секторі так званих «національних класів» та подібних до них форм занять).

4. Право молоді на безперешкодний доступ до робочих місць та освіти.

5. Право на отримання громадянства тими, хто народився і проживає у ФРН.

6. Кардинальний перегляд законодавства щодо іноземців та отримання ними громадянства з метою більшої правової захищеності та посиленого врахування особливих законних інтересів іноземних найманих робітників та їхніх родин.

7. Посилення політичних прав іноземців через надання виборчого права на комунальному рівні в місцях їх постійного перебування.

8. Посилення соціально-проблемної орієнтації обговорень щодо іноземних робітників [10].

Варто зазначити, що ця програма була спробою часткового розв'язання проблеми. Її можна вважати першим, хоча й нереалізованим планом інтеграції у ФРН. У меморандумі Х. Кюн визначив політичну відповідальність приймаючої країни перед робітниками-іммігрантами і закликав до соціально-політичного розвитку інтеграційної політики, яка виходить за межі простого розгляду питань ринку праці. Сам автор характеризував таку концепцію як «необхідну програму-мінімум для прогресивного розвитку політики щодо іноземців у ФРН» [11].

Важливу роль у процесі адаптації турецьких мігрантів до західнонімецького суспільства відіграла освіта підростаючого покоління, яка була чинником підвищення рівня життя і взаємодії з місцевим населенням. Шкільна освіта, особливо в перше десятиліття масової турецької міграції, майже не охоплювала турецьких дітей у ФРН. Шанси турецьких дітей знижувалися також через те, що, навіть народившись у ФРН, вони виростили в турецькомовному середовищі. Їхні матері, як правило, взагалі не володіли німецькою, батьки вдома також надавали перевагу рідній мові. Причини культурної «відсталості» турецького населення відшукували в соціальному походженні гастарбайтерів: у Туреччині вони належали до найбідніших, неосвічених прошарків населення. У жодній іншій індустріальній країні діти іммігрантів не мали таких поганих «стартових» шансів, як у ФРН [19].

На Франкфуртському конгресі 1983 р. «Вчені проти ворожості до іноземців» турецький профспілковий діяч ІГ-Металла в окрузі Штутгарт Й. Карахасан зазначив: «Якщо відповідальні високі політики, починаючи з пана федерального канцлера Коля і завершуючи паном Циммерманом, кажуть про «надмірну кількість іноземців», «ворожість», і навіть «нездатність до інтеграції» на адресу турецьких громадян; якщо вони в кожній федеральній землі проголосять про необхідність перешкоджати возз'єднанню родин, більш жорсткими стануть умови висилання, вимагаючи удвічі скоротити кількість іноземців до 1990 р., випровадивши їх на батьківщину; якщо вони відкрито здійснюють політику ущемлення, прямотаки вигнання, то не доводиться дивуватися, коли так звані люди пишуть на вулиці «Іноземці геть!», а праворадикальні неонацистські сили та організації відчувають у цьому підтримку і підтвердження своїм словам і справам» [15, с. 35–36].

Західнонімецькі кола виступали під лозунгом «Використовувати, але не давати себе турбувати». За даними Товариства соціально-аналітичних досліджень у Кельні, 35 опитаних жителів міста розглядали іноземців як «неминуче зло», кожен сьомий – вважав їх «тупими і вульгарними», кожен шостий – закликав «триматися від них на відстані» [15, с. 38–39].

На підтвердження цієї тези варто навести спогади одного з турецьких робітників: «Те, до чого прагнули німці, явно суперечить сутності сучасної людини. Робоча сила мусила приходити, щоб підмити вулиці, будувати будинки, працювати в галузях техніки та електрозварювання, вона не повинна їсти, мала залишатися невідомою, її не любили. Німці платили гроші – і все мало бути виконаним. Вони воліли щовечора о п'ятій годині відправляти іноземців на батьківщину, а вранці повертати їх назад» [13].

Отже, від самого початку перед турецькими іммігрантами постала низка проблем, насамперед побутового характеру (незнання мови, забезпечення житлом, харчування, культурні та релігійні потреби), від успішного вирішення яких залежало їхнє життя в новому суспільстві. Водночас федеральний уряд наприкінці 1970-х рр. – початку 1980-х рр. почав усвідомлювати проблему існування всередині німецького суспільства значної групи людей, яка пройшла складний шлях від гастарбайтерів до найбільшої мусульманської діаспори ФРН та почала здійснювати вплив на всі сфери життєдіяльності західнонімецького суспільства.

Список літератури:

1. Abkommen über die Arbeitskräfte und soziale Sicherheit zwischen der Türkei und BRD vom 30.10.1961 [Electronic resource] // Bundeszentrale für politische Bildung. – Mode of access: <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/anwerbeabkommen/43264/das-anwerbeabkommen>. – Title from the screen.
2. Abkommen zwischen der Republik Türkei und der Bundesrepublik Deutschland über Soziale Sicherheit vom 30.04.1964 [Electronic resource] // [tuerkei-recht.de](http://www.tuerkei-recht.de). – Mode of access: <http://www.tuerkei-recht.de/downloads/sozsich-d-tr.pdf>. – Title from the screen.
3. Ausländergesetz vom 28.04.1965 [Electronic resource] // [luechtlingsinfo-berlin.de](http://www.fluechtlingsinfo-berlin.de). – Mode of access: http://www.fluechtlingsinfo-berlin.de/fr/pdf/AuslG_1965.pdf. – Title from the screen.
4. Auszug aus dem Abkommen zwischen der Republik Türkei und der Bundesrepublik Deutschland über Soziale Sicherheit vom 28.5.1969 [Electronic resource] // GKV-Spitzenverband DVKA. – Mode of access: https://www.dvka.de/media/dokumente/rechtsquellen/svabkommen/Tuerkei_SVA.pdf. – Title from the screen.
5. Bade K. Migration und Integration in Deutschland seit dem Zweiten Weltkrieg. Probleme, Erfolge, Perspektiven [Electronic resource] // <http://www.forum-interkultur.net>. – Mode of access: http://www.forum-interkultur.net/uploads/tx_textdb/18.pdf. – Title from the screen.
6. Deutschland mit anderen Augen. Erfahrungsberichte von Menschen mit Migrationshintergrund. Herausgeben von Ulrike Bartels, Claudia Heib, Daniela Ristau – Harlemann, 2009. – 197 S.
7. Goldberg A. Die deutschen Türken / A. Goldberg, D. Halm., S. Faruk. – Verlag Münster, 2004. – 162 S.
8. Hunn K. Kulturelle Begegnungen zwischen Konflikt und Synthese. Anmerkungen zur Geschichte der Einwanderung aus der Türkei [Electronic resource] // www.fes-online-academie.de. – Mode of access: <http://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/50369.pdf>. – Title from the screen.
9. Kizilocak G. Türken in Deutschland und Deutsche in der Türkei - von Migrationshintergründen und Integrationsproblemen [Electronic resource] // Konrad-Adenauer-Stiftung. – Mode of access: <http://www.konrad.org.tr/Migration%20dt/069-098.pdf>. – Title from the screen.
10. Kühn H. Stand und Weiterentwicklung der Integration der Ausländischen Arbeitnehmer und ihrer Familien in der Bundesrepublik Deutschland. Memorandum des Beauftragten der Bundesregierung [Electronic resource] // Migration-online. - Mode of access: http://www.migration-online.de/data/khnmemorandum_1.pdf. – Title from the screen.
11. Rückblick: 30 Jahre Kühn-Memorandum Bundeszentrale für politische Bildung. – Mode of access: <http://www.bpb.de/gesellschaft/migration/newsletter/57143/rueckblick-30-jahre-kuehn-memorandum>. – Title from the screen.
12. Zur Geschichte der Arbeitsmigration aus der Türkei [Electronic resource] // Dokumentationszentrum und Museum über die Migration aus der Türkei. – Mode of access: https://www.tirol.gv.at/fileadmin/themen/gesellschaft-soziales/integration/downloads/Leitbild-neu-Stand_Jaenner_2009/themenuebergreifend/Geschichte_Arbeitsmigration_Tuerkei_2000.pdf. – Title from the screen.
13. 50 Jahre Migration aus der Türkei [Electronic resource] // Dokumentationszentrum und Museum über die Migration aus der Türkei. – Mode of access: <https://www.kulturrat.de/wp-content/uploads/2016/07/interkultur-12.pdf>. – Title from the screen.
14. Али-Заде Р.Н. Турецкая диаспора в странах Западной Европы в 60 – 90-е гг. XX в.: проблемы интеграции: Автореф. дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / Расим Насимович Али-Заде. – Владимир, 2008. – 20 с.
15. Ксендзык Н.Н. Турецкая трудовая иммиграция в странах Западной Европы (70–80-е гг.) / АН УССР. Ин-т соц. и экон. проблем зарубеж. стран – К. : Наукова думка, 1991. – 108 с.
16. Панасьян Е.В. Проблема турецкой интеграции в ЕС в контексте германо-турецких отношений / Е.В. Панасьян // Вестник ОНУ. – 2008. – Т. 13. – № 3. – С. 202–208.
17. Панасьян Е.В. Турки в Германии: ретроспективный взгляд, современные проблемы и перспективы / Е.В. Панасьян // Вестник ОНУ. – 2006. – Т. 11. – № 10. – С. 365–371.
18. Папенко Н.С. Дискриминация иностранных рабочих в ФРГ и позиция западногерманских коммунистов (1950 – 1970-е годы) / Н.С. Папенко // Вопросы новой и новейшей истории. – К., 1985. – № 31. – С. 72–85.
19. Погорельская С.В. Турецкая община в ФРГ: между интеграцией и исламом [Электронный ресурс] // Актуальные проблемы Европы. Диаспоры в Европе: Новая роль в обществе. – 2009. – № 4. – С. 44–76 // Режим доступа: www.elibrary.az/cgi/.../cgiirbis_64.exe?...2...file... – Название с экрана.
20. Філоретов В.М. Політика ФРН щодо Туреччини в 1960 – на початку 1980-х рр.: дис. канд. іст. наук: 07.00.02. / Віктор Михайлович Філоретов. – К., 2000. – 247 с.

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ УСЛОВИЯ АДАПТАЦИИ ТУРЕЦКИХ МИГРАНТОВ В ФРГ (1960-1980 ГГ.)

В статье рассматриваются особенности приспособления турецких мигрантов к западнонемецкому обществу на протяжении 1960–1980 гг. Проанализированы основные документы федерального правительства, направленные на обеспечение интеграции иностранцев. Отмечается, что ФРГ рассматривала турецкую трудовую миграцию как временное явление, поэтому разработка специальной интеграционной программы для иностранцев и улучшение отношений между мусульманскими мигрантами и принимающим обществом не планировались. В начале 1980-х гг. турецкая миграция с решения вопроса дефицита рабочей силы превратилась в проблему сосуществования мусульманской диаспоры и коренного населения внутри немецкого общества.

Ключевые слова: Федеративная Республика Германия, турецкие мигранты, адаптация, принимающее общество, интеграция, Меморандум Кюна.

SOCIO-LEGAL CONDITIONS FOR THE ADAPTATION OF TURKISH MIGRANTS IN FRY (1960-1980 BIENNIUM)

In the article the peculiarities of Turkish migrants' adaptation in German society during the 1960–1980s is highlighted. The main documents of the Federal government aimed at ensuring the integration of foreigners are analyzed. It is noted that Germany considered the Turkish labor migration as a temporary phenomenon, thus the creation of special integration programs for foreigners and improvement of relations between the Muslim migrants and the host society was not provided. From the early 1980-ies the Turkish migration turned from resolving the labor shortage issue to a problem of coexistence of the Muslim Diaspora and indigenous people within German society.

Key words: Federal Republic of Germany, Turkish migrants, adaptation, host society, integration, Kuhn Memorandum.